

بررسی ارتباط مفهومی میان مقسم‌به و مقسم‌له در سوره مرسلات

صمد بهروز^۱ / عمران عباسپور^۲ / احمد زیدان^۳

چکیده: در تعدادی از آیات قرآن، برای اثبات برخی موضوعات مهم، به برخی حقایق تکوینی و تشریحی سوگند یاد شده است. رابطه میان مقسم‌به و مقسم‌له در قسم‌های قرآنی مورد سؤال این پژوهش است که آن را در آیات سوره مرسلات بررسی می‌کند. فرضیه پژوهش، وجود رابطه مفهومی و تناسب خاص میان مقسم‌به و مقسم‌له در قسم‌های قرآنی است و به صورت موردی، این رابطه و تناسب را، در آیات قسم سوره مرسلات، به روش توصیفی - تحلیلی مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد که در آن، به برخی حوادث بزرگ تکوینی و تشریحی، برای اثبات حقانیت حادثه بزرگ قیامت و تحقق وعده‌های الهی در آخرت سوگند یاد شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از وجود تناسب و ارتباط مفهومی خاص میان مقسم‌به و مقسم‌له در این سوره است که توجیه‌گر مقسم‌به خاص با مقسم‌له خاص است؛ مانند ارتباط میان آفرینش پدیده‌هایی که دلالت بر قدرت خدا دارد و قدرت خدا بر برپایی قیامت، ارتباط میان ارسال وحی و اتمام حجت خدا با منکران و وقوع وعده‌های الهی در آخرت، ارتباط میان حوادث مطرح‌شده در این سوره، و دگرگونی‌های عظیم در آستانه قیامت، ارتباط میان قدرت خدا بر زنده کردن زمین مرده با نزول باران با زنده کردن انسان‌ها در قیامت.

کلیدواژه‌ها: سوره مرسلات، مقسم‌به، مقسم‌له، آیات تکوینی، آیات تشریحی.

* دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۱؛ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۵.

۱. دانشیار گروه معارف اسلامی دانشکده الهیات و علوم اسلامی دانشگاه تبریز، آدرس ایمیل:

s.behrouz@tabrizu.ac.ir (نویسنده مسئول)

۲. استادیار گروه معارف اسلامی دانشکده الهیات و علوم اسلامی دانشگاه تبریز، آدرس ایمیل:

o.abbaspour@tabrizu.ac.ir

۳. دانش آموخته ارشد تفسیر و علوم قرآن گروه معارف اسلامی دانشکده الهیات و علوم اسلامی دانشگاه

تبریز، آدرس ایمیل: ahmed1984wm@Email.com

مقدمه

از جمله ابزارهای بلاغی برای بیان اهمیت موضوع در قرآن، تأکید است و قسم یکی از این ابزارها است که خداوند با سوگند به مظاهر خلقت، حقانیت پیام قرآن را اثبات می‌کند. مفسران و دانشمندان علوم بلاغی، از دیرباز به تبیین وجوه اعجاز قسم‌های قرآنی پرداخته‌اند، اما بررسی نظام‌مند ارتباط مفهومی میان مقسم به (اموری که خداوند به آن قسم یاد کرده) و مقسم‌له (اموری که خداوند برای اثبات آن قسم یاد کرده) در هر کدام از سوره‌های قرآن، کلید گشایش بسیاری از ظرایف بلاغی و تفسیری است که نیازمند پژوهش مستقل است.

بسیاری از تفاسیر، به جای تحلیل عمیق و سیستمی این ارتباطات، بر معنای مفردات و ذکر اقوال اکتفا کرده‌اند. خلأ موجود در این زمینه، اهمیت این پژوهش و ارائه یک تحلیل منسجم و عمیق را اقتضا می‌کند. از سوی دیگر پرداختن به این موضوع می‌تواند الگویی برای تحلیل سوگندها در سایر سوره‌های قرآن باشد و به غنای مباحث بلاغی و تفسیری افزوده و گامی نو در جهت فهم اعجاز بیانی قرآن بردارد که از مبانی قدسی بودن و تحریف‌ناپذیری آن است.

سوال پژوهش، این است که میان مقسم به و مقسم‌له در سوره مرسلات چه رابطه مفهومی وجود دارد و هدف کلی پژوهش، تحلیل این رابطه مفهومی، به منظور کشف حکمت و اعجاز این پیوند در کلام الهی است. فرضیه پژوهش وجود تناسب و رابطه معنایی خاص میان آن دو است که از جمله آن موارد زیر است: رابطه معنایی میان قسم به نمونه‌های عینی قدرت خدا از آیات تکوینی و تشریحی و حوادث بزرگ در این جهان و قدرت خدا، بر ایجاد حادثه بسیار بزرگ قیامت؛ رابطه معنایی میان قسم به فرشتگان ابلاغ‌کننده وحی به پیامبران و اتمام حجت نسبت به تحقق وعده‌ها و وعیدهای وحی الهی در جهان آخرت؛ رابطه معنایی میان قسم به قدرت خدا، بر نزول باران و زنده کردن زمین‌های مرده و اثبات قدرت خدا، بر زنده کردن انسان‌ها پس از مرگ.

پیشینه تحقیق

به دلیل وجود مفاهیم عظیم در قسم‌های قرآنی، در طول تاریخ پژوهش‌های ارزشمندی

در این زمینه انجام یافته که «التبیین فی أقسام القرآن» (۱۴۲۶ق) ابن قیم جوزیه، «البرهان فی علوم القرآن» (۱۴۱۰ق) زرکشی و باب ۶۷ «الاتقان» (۱۳۶۳) سیوطی از جمله آنها است. از معاصران نیز طنطاوی در تفسیر «الجواهر» (۱۴۲۵ق) و دیگر مفسران، در ذیل آیات سوگند، به بررسی این موضوع پرداخته‌اند. هم چنین ابوالقاسم رزاقی در «سوگندهای قرآن» (۱۳۸۳)، مکارم شیرازی در «سوگندهای پر بار قرآن» (۱۳۸۶) و مینا کمایی در «پژوهشی در سوگندهای قرآن کریم» (۱۳۸۷) به بررسی و شرح آیات قسم قرآن پرداخته‌اند. مقالاتی نیز در این زمینه تدوین شده که به چند نمونه اشاره می‌شود:

الف) «کاوشی در مقسم به قرآن کریم (اهمیت سوگندهای قرآن از لحاظ مقسم به و مقسم له)» (۱۳۸۰) از خلیل بهرامی قصرچی، اهمیت مقسم به و مقسم له را در آیات قرآن، به طور کلی بررسی نموده است.

ب) «بلاغت سوگند در قرآن کریم» (۱۳۹۰) از نصرالله شاملی و علی محمدرضایی، ضمن بررسی تناسب بین مقسم به‌های متوالی و رابطه بین مقسم به‌ها و مقسم له‌ها به طور کلی و هم چنین هماهنگی بین محور و محتوای سوره و سوگند موجود در آن سوره، اعجاز قرآن را از این طریق اثبات کرده است.

ج) «تحلیل ساختاری قسم در قرآن کریم (بررسی بیست جزء قرآن کریم)» (۱۳۹۳)، از سیدمحمد میرحسینی و دیگران، با کشف ارتباط میان هر یک از ارکان قسم و معنا و مخاطب قسم، علت تفاوت ساختاری قسم را در ارتباط با عناصر ذکرشده، تحلیل نموده است.

د) «تحلیل ساختار قسم در قرآن (بررسی موردی ده جزء پایانی قرآن)» (۱۳۹۴) از لیلا قلندری و دیگران، ساختار جملات قسم را در قرآن، با توجه به درجه انکار، تردید، یا قبول مخاطبان، در ده جزء پایانی قرآن بررسی نموده است.

ه) «بررسی مقسم به و مقسم له در سوگندهای قرآنی» (۱۳۹۵) از محمدرضا میرزانی و اعظم پوینده‌پور، ضمن اشاره به دو فایده قسم‌های قرآنی (تأکید بر مطلب بسیار مهم اعتقادی و بیان عظمت مقسم به)، ۱۲ مورد از سوگندهای قرآنی را به صورت گذرا بررسی نموده است.

و) «بازخوانی معناشناسی سوگندها در سوره فجر با محتوای آن» (۱۳۹۸) از مرضیه السادات کدخدایی و محسن صمدانیان، ارتباط معنایی بین مصادیق قسم و محتوای سوره فجر را بررسی نموده است.

در منابع یاد شده گرچه مباحث کلی فایده قسم‌های قرآنی، اهمیت سوگندها و رابطه میان مقسم به و مقسم له، به صورت کلی و نیز هماهنگی میان قسم‌ها و محتوای یک سوره، مورد بررسی قرار گرفته است، اما در هیچ‌کدام از آنها به رابطه مفهومی میان مقسم به و مقسم له، در آیات یا سوره خاص پرداخته نشده است. از همین رو پژوهش پیش رو، این رابطه مفهومی را در سوگندهای سوره مرسلات بررسی نموده است.

۱. مفهوم‌شناسی قسم

«قسم» و «یمین» به معنای سوگند و از ریشه «قسامه» است که در اصل به سوگندهایی گفته می‌شد که بر اولیاء مقتول، زمانی که عده‌ای را متهم به خون‌مقتول خود می‌کردند، تقسیم می‌شد، سپس در تمامی سوگندها به کار برده شد (جوهری، ۱۳۷۶ق: ج ۵، ص ۲۰۱؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ج ۵، ص ۸۶؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ج ۱۲، ص ۴۸؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ص ۶۷۰). ارکان قسم یا ادات قسم شامل فعل قسم که همراه با حرف «باء» می‌آید، یا حرف قسم؛ مقسم به و مقسم له می‌شود (ابن قیّم جوزیه، ۱۴۲۶ق: ۷).

ابن قیّم جوزیه هدف قسم را تأکید و اثبات خبر می‌داند، تا جایی که حتی آیه «وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكٰذِبُونَ» (منافقون، ۱) را نیز که به منظور تأکید خبر بیان شده، قسم می‌داند (ابن قیّم جوزیه، ۱۴۲۶ق: ۷). گفتنی است که قسم در اینجا به معنای قسم اصطلاحی نیست؛ چه این که قسم، به اذعان خود ابن قیّم، نیاز به ارکانی دارد که در اینجا به کار برده نشده است و شاید مراد وی از قسم در اینجا معنای تأکید باشد، نه قسم اصطلاحی. وی قسم خوردن را در موردی مناسب می‌داند که نیاز به تأکید داشته باشد، مانند امور غایب یا پنهان؛ نه امور آشکار (ابن قیّم جوزیه، ۱۴۲۶ق: ۷). طبرسی قسم را ابزار تأکید و حق‌نشان دادن خبر و مبرّاساختن آن از خلاف واقع (طبرسی، ۱۴۰۸ق: ج ۹، ص ۲۲۵) و علامه طباطبایی آن را تضمین راستی خبر و بالاترین مراتب تأکید آن می‌داند (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ج ۱، ص ۲۲۷).

۲. ارتباط مفهومی بین «مقسم به» و «مقسم له» در قسم‌های قرآنی

درک ارتباط بین «مقسم به» و «مقسم له» در سوگندهای قرآن، به دلیل ظرافت و عمق معنایی آن، نیازمند بررسی دقیق و تحلیلی علمی است و با تأمل و تحلیل دقیق، می‌توان به ابعاد مختلف آن پی برد.

میان مقسم به و مقسم له، در آیات قرآن، ارتباط معنایی خاصی وجود دارد. به عنوان مثال، خداوند در آیه «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقُّ» (ذاریات، ۲۲-۲۳) برای اثبات حقانیت وعده‌های خود، به ربوبیت خود بر آسمان و زمین، از جمله روزی دادن انسان‌ها از طریق آسمان که در آیه اول در مورد آن سخن گفته، قسم یاد کرده است، یا در آیه «الْعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ» (حجر، ۷۲) به وجود پیامبر ﷺ، برای اثبات مستی، بی‌خبری و نابینایی منکران رسالت آن حضرت از مشاهده حقایق سوگند یاد کرده است؛ چرا که عصمت و مصونیت آن حضرت از خطا و اشتباه، دلیل این مطلب است. هم‌چنین نظام متقن موجود در جهان آفرینش از قبیل خورشید، ماه، زمین، آسمان و... تا نفس انسانی را که توان تشخیص خوبی‌ها و بدی‌ها را دارد (شمس، ۱-۱۰)، دلیل بر اهل نجات بودن کسی که این نفس را از آلودگی‌ها حفظ کند، و اهل خسران بودن کسی که آن را آلوده کند، می‌داند (طباطبایی، ۱۳۹۰: ج ۲۰، ص ۱۴۸).

هم‌چنین به روز روشن و شب سوگند یاد می‌کند (سوره ضحی)، برای اثبات این امر که پیامبر ﷺ همواره مورد لطف و عنایت الهی بوده است. روز، نماد روشنایی، حیات و نزول وحی؛ و شب، نماد آرامش و انقطاع موقت وحی می‌باشد. این دو پدیده طبیعی، نشان‌دهنده نظم الهی و تداوم لطف خداوند نسبت به آن حضرت است و سوگند به روز و شب، بیان‌گر این است که همان‌گونه که این دو پدیده به طور مستمر در حال تغییر و تداوم است، لطف خداوند نسبت به پیامبر ﷺ نیز پایدار و بی‌انقطاع است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۷، ص ۹۷).

با دقت در قسم‌های قرآن روشن می‌شود بین «مقسم به» و «مقسم له»، همواره تناسب و روابط خاصی وجود دارد که فهم آن، انسان را به مطالعه در نظام آفرینش و بررسی موجودات و کشف حقایق عالم وامی‌دارد.

۳. ارتباط مفهومی میان مقسم به و مقسم له در سوره مرسلات

«وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا فَالْفَارِقَاتِ فَرَقًا فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا عُذْرًا أَوْ نُذْرًا إِنْ مَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ» (مرسلات، ۱-۷)

سوره مرسلات، که با سوگندهای پیاپی آغاز می‌شود، با بیان آیات آفاقی و انفسی و اشاره به پدیده‌های طبیعی و هستی‌شناختی و نشانه‌های قدرت، نظم و حکمت الهی، در این جهان، توجه مخاطب را به عظمت و قدرت آفرینش و تدبیر خداوند جلب می‌کند تا از این طریق قدرت بر معاد و زنده‌کردن انسان‌ها و محقق ساختن وعده‌های خود را که برای مشرکان تصور وقوع آن دشوار بود، اثبات کند. خداوند به گروه‌هایی از فرشتگان سوگند یاد می‌کند که برخی، برای رساندن احسان و معروف به پیامبران، جهت ابلاغ به مردم فرستاده شده‌اند، برخی دیگر باطل را مانند بادهای تند که گرد و غبار را پراکنده می‌کنند، دور می‌سازند، برخی دیگر آثار رحمت خداوند را در جان‌های زنده منتشر می‌کنند، و برخی دیگر بین حق و باطل تفاوت قائل می‌شوند. هم‌چنین فرشتگانی هستند که علم و حکمت را به منظور ترساندن مردم و بستن راه عذر و بهانه، از سوی خداوند، به پیامبران می‌رسانند.

از دیدگاه برخی مفسران، موضوع سوگندها در این سوره، دارای پیچیدگی و ابهام است تا اندیشه و تفکر مخاطبان را به کار اندازد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۲۵) و برخی، این ابهام را مناسب‌ترین حالت برای سوگند به امر غیبی می‌دانند (سید قطب، ۱۴۲۵ق: ج ۶، ص ۳۷۹۱). ابتدا به بادهای و طوفان‌ها به دلیل نقش حیاتی آنها در نظام آفرینش سوگند یاد شده و بخش دیگری از سوگندها به فرآیند نزول وحی و نقش فرشتگان اشاره دارد که به باور برخی محققان، در عالم معنا، شباهتی به وزش بادهای در عالم ماده دارد؛ چه این که فرشتگان، کلمات وحی را که مانند قطرات باران، حیات‌بخش هستند، بر قلب پیامبر خدا ﷺ نازل می‌کنند و گل‌ها و میوه‌های معارف الهی و تقوا را در باغ‌های قلب‌ها می‌رویانند. به این ترتیب، خداوند هم به عوامل مؤثر در عالم ماده و هم عالم معنا سوگند یاد کرده است (میرزانی، ۱۳۹۵: ۸۷). برخی مفسران به تفکیک بین قسم‌های این سوره اشاره کرده‌اند؛ به

این که خداوند ابتدا «العاصفات» را به «المرسلات» با (فاء) عطف کرده تا یکسانی آن دو را برساند، سپس «الناشرات» را قسم جداگانه آورده و در ابتدای آن واو قسم آورده و به همین ترتیب «الفارقات» و «الملقیات» را با (فاء) عطف کرده است (ابن قیم جوزیه، ۱۲۳).

به باور علامه طباطبایی، گرچه دو قسم اول، امکان اشاره به بادهای شدید را دارد، اما قسم آخر «فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا» به وضوح به فرشتگان حامل وحی اشاره می‌کند که پیام‌های الهی را به پیامبران می‌رسانند. از دیدگاه وی، حمل تمامی این صفات بر بادهای تند دشوار است و تناسبی بین بادهای فرشتگان وحی وجود ندارد. از همین رو، وی نسبت دادن تمامی این صفات به فرشتگان را منطقی‌تر می‌داند (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۲۰، ص ۱۴۵).

مقسم له در این سوره «إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ» حاکی از حتمی بودن تحقق وعده‌های الهی است و از آن جایی که سیاق آیات بعدی، درباره اوضاع و احوال قیامت است، باید مراد از این عبارت نیز تحقق حتمی وعده‌های الهی درباره قیامت باشد؛ چنان‌که برخی مفسران به این موضوع اشاره کرده‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۳۰؛ ۱۳۷۱: ج ۲۵، ص ۳۹۷). در مورد چگونگی ارتباط مفهومی میان مقسم به و مقسم له در این سوره تحلیل‌های مختلفی وجود دارد.

۱-۳. سوگند به پدیده‌هایی که دلالت بر قدرت خدا بر برپایی قیامت دارد

از آن جایی که این سوره به دنبال اثبات حقانیت معاد است که برخی انسان‌ها در مورد آن، دچار شک و تردید بودند، خداوند متعال با آوردن نمونه‌هایی از قدرت عظیم خود، در این دنیا، وقوع معاد و تحقق وعده‌های الهی در آخرت را، امکان‌پذیر نشان می‌دهد. برخی مفسران بر این باور هستند که یادآوری نعمت‌ها، ضرورت ایمان به قیامت و آنچه پیامبران از آن خبر داده‌اند را تأکید می‌کند؛ زیرا مشرکان، قیامت را انکار می‌کردند و در بادهای نشانه‌هایی از حکمت و تدبیر الهی می‌دیدند که فراتر از درک و حکمت آن‌ها بود؛ پس سوگند به بادهای برای تأکید بر قیامت است که پیامبران از آن خبر داده‌اند (ماتریدی، ۱۴۲۶ق، ج ۱۰، ص ۳۷۵).

به تعبیر برخی مفسران، خداوند به چیزهایی سوگند یاد کرده که دلالت بر قدرت او بر

برپایی قیامت دارد، مانند: ۱. بادها که ابرها را پراکنده می‌سازد تا باران از آنها نازل‌گردیده و زمین مرده را زنده‌کند، (نشانه قدرت بر معاد)؛ ۲. تندبادها که گاه درختان را ریشه‌کن و خانه‌ها را ویران می‌سازد (نشانه قدرت بر نابودی و زنده‌کردن)؛ ۳. فرشتگانی که با بیان، هدایت، اتمام حجت و انذار می‌آیند. همه اینها گواه قطعی بودن تحقق وعده‌های الهی است (شنقیطی، ۱۴۲۷ق: ج ۸، ص ۴۱۳).

این سبک سوگندها در سه مورد از قرآن کریم به کاررفته که در هر سه مورد، به قیامت اشاره شده است: سوره ذاریات، نازعات و در آیات محل بحث. به باور برخی اندیشمندان، در هر سه مورد، ساختار زبانی مشابهی مشاهده می‌شود و آن، سوگند خوردن، به پدیده‌های طبیعی برای تأکید بر حقانیت قیامت (قرشی بنابی، ۱۳۷۵: ج ۱۲، ص ۸-۹). این سوگندها علاوه بر جنبه تأکیدی، جنبه استدلالی نیز دارد. پدیده‌های مورد سوگند، هرکدام به نوعی، شاهدی بر امکان وقوع معاد است؛ در سوره مرسلات، بادها و ابرها (احیای زمین مرده)، در سوره ذاریات، نظام دقیق گردش بادها و ابرها و در سوره نازعات، نظام دقیق قبض ارواح انسان‌ها و تدبیر امورات جهان، دلیلی بر امکان معاد است. خداوند متعال با آوردن نمونه‌های عینی بیان می‌کند معاد و زندگی پس از مرگ، در همین دنیا مدام جریان دارد و با مشاهده نمونه‌های معاد در دنیا، انکار معاد، نامعقول است.

بنابراین قرآن، با این سوگندهای هدف‌مند، به پدیده‌های محسوس و نامحسوس عالم، از آنها به عنوان برهان بر امکان و قطعیت قیامت استفاده کرده است. علامه طباطبایی بر این باور است که سوگندهای سوره مرسلات علاوه بر تأکید جواب سوگند، دلیلی بر مضمون آن جواب نیز محسوب می‌شود و این سوگندها نشان می‌دهد که چرا وعده جزا و پاداش موعود قطعاً واقع خواهد شد. وی دلیل این امر را تدبیر ربوبی می‌داند که سوگندها به آن اشاره دارد، مانند ارسال بادها، پراکنده‌کردن ابرها، گشودن صحیفه‌ها، جداسازی حق از باطل و القای وحی بر پیامبر ﷺ. به باور وی اینها تدبیری است که بدون تکلیف الهی قابل تصور نیست و تکلیف نیز بدون حتمی بودن روز جزا برای مطیعان و عاصیان کامل نمی‌شود. پس سوگندهای خداوند، سوگند به تدبیر او است که هم تأکید بر وقوع جزای موعود و هم دلیل وقوع آن است (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ج ۲۰، ص ۱۴۵). وی شاهد دیگر بر تأیید

این مطلب را سوگند خدا درباره روزی دادن مخلوقات می‌داند «فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقُّ» (ذاریات، ۲۳) که هم سوگند بر حقانیت روزی دادن خداوند است و هم بیان دلیل آن و آن این که خداوند مدبر آسمان و زمین است و مبدأ روزی‌رسانی به موجودات نیز همان تدبیر الهی است (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۲، ص ۱۴۵).

۲-۳. ارسال وحی و اتمام حجت خدا به منکران وقوع وعده‌های الهی

تحلیل دیگر در ارتباط مفهومی میان مقسم به و مقسم له در آیات سوره مرسلات، این است که این سوگندها به منزله اتمام حجت خداوند بر منکران قیامت است. خداوند متعال با فرستادن وحی از طریق فرشتگان به پیامبران که از جمله موضوعات آن، قیامت و قطعی بودن آن است، راه عذر و بهانه را بر منکران قیامت بسته و آنها هیچ دلیل قانع‌کننده‌ای در انکار آن ندارند. برخی صاحب نظران بر این باور هستند که فرشتگانی که وحی را به پیامبران می‌رسانند، در حقیقت مردم را به ایمان به قیامت و معاد دعوت می‌کنند. این مطلب با عبارت «عذراً أو نذراً» تایید می‌شود که نشان می‌دهد هدف از ارسال وحی، اتمام حجت و انذار کافران است که دلالت بر وقوع قطعی معاد و جزای اعمال دارد (سبحانی، ۱۳۷۸، ۶۷).

۳-۳. قسم به مخلوقات بزرگ برای آماده‌سازی ذهن انسان به وقوع حادثه بزرگ

قیامت

تحلیل سوم در ارتباط مفهومی میان مقسم به و مقسم له در آیات سوره مرسلات، این است که در آیات قسم، سخن از وقوع حوادث و دگرگونی‌های عظیم، از قبیل بادهای طوفان‌ها و... در آستانه قیامت است که نشانه‌هایی از قیامت است و در مقسم له برای اثبات آن سوگند یاد شده است. خداوند با اشاره به این حوادث بزرگ می‌خواهد مردم را به یاد حادثه بسیار بزرگ قیامت بیندازد تا خود را خود را برای مواجهه با آن آماده کرده، فراموش نکنند. این حوادث بزرگ جنبه آماده‌سازی ذهن انسان، برای پذیرش حادثه بسیار بزرگ قیامت دارد. به تعبیر برخی مفسران، در آستانه رستاخیز، دگرگونی‌های عظیمی در جهان رخ می‌دهد؛ از یک سو طوفان‌های شدید، زمین‌لرزه‌ها و حوادث تکان‌دهنده، و از سوی دیگر

تشکیل دادگاه عدل الهی که در آن فرشتگان نامه‌های اعمال را آشکارنموده، میان صفوف مؤمنان و کافران جدایی می‌اندازند و حکم الهی را القا می‌کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ج ۲۵، ص ۳۹۷). از همین رو وقوع این حوادث بزرگ، قرینه و شاهدی بر وقوع حادثه بسیار بزرگ قیامت است و جای انکاری برای آن وجود ندارد.

۳-۴. قدرت خدا که با نزول باران، زمین مرده را زنده می‌کند، بر زنده کردن انسان‌ها

در قیامت

چهارمین تحلیل این است که در این آیات، سخن از نقش بادهای و باران‌ها در زنده کردن زمین مرده است. خدای متعال به ما بفهماند همان خدایی که ابرها را به وسیله بادهای به سوی زمین‌های خشک و بی‌جان هدایت می‌کند و با نزول باران، آن زمین‌ها را پس از مرگ، دوباره زنده می‌کند، قادر است در روز قیامت انسان‌های مرده را نیز زنده کند. مکارم شیرازی ضمن اشاره به این پیوند معنایی میان آیات قسم و مقسم‌له، بیان می‌دارد «انسان‌هایی که هر ساله شاهد مرگ و زندگی گیاهان هستند و پس از هر زمستان، حیات دوباره زمین مرده را با باران‌های پربرکت مشاهده می‌کنند، چگونه همچنان بر مرکب شیطان سوار هستند و از رستاخیز خود غافل؟!» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۳۱). وی بر این باور است همان گونه که خداوند به وسیله بادهای و باران‌ها زمین‌های مرده را زنده می‌کند، انسان‌های مرده را نیز زنده خواهد کرد و پاداش و کیفری که وعده داده، به آنها خواهد داد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۳۲).

خداوند متعال در جای دیگر قرآن، به این درس توحیدی اشاره کرده و آن را از نشانه‌های عظمت خود برمی‌شمارد «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُخْيِي الْمَوْتَى إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (فصلت، ۳۹). برخی مفسران ضمن اشاره به این موضوع، قسم به بادهای و آثار آن را توجه دادن به قدرت خداوند دانسته‌اند؛ به این معنا که آن قدرتی که این بادهای را مسخر کرده و ریشه زندگی تمامی موجودات را در این آبی که به دست قدرت خود، از ابرها دوشیده شده، قرار داده است، از برانگیختن مردگان از قبرها و جمع کردن آنها در روز قیامت برای حساب ناتوان نیست (خطیب، ۱۴۲۴: ج ۱۵، ص ۱۳۹۳).

۳-۵. سوگند به مریبان عالم ماده و معنا برای اثبات حقانیت روزی که این

تلاش‌ها به ثمر می‌رسد

تحلیل دیگر این است که خداوند به باران‌ها و طوفان‌ها که نقش مهمی در تغییر و تحول جهان تکوین دارند، و نزول وحی توسط فرشتگان که نقش مهمی در تغییر و تحول عالم معنا دارند، در واقع به مریبان عالم تکوین و معنا برای اثبات حقانیت روزی که این تلاش‌ها به ثمر می‌رسد، قسم یاد کرده است. برخی مفسران ضمن یادآوری آثار حیاتی بادها در زندگی مادی انسان‌ها و تأثیر بسیار عظیم وحی در تغییر و تحول زندگی معنوی انسان‌ها و جوامع که توسط فرشتگان بر قلب پیامبران ابلاغ می‌شود، به این ارتباط معنایی اشاره کرده و بر این باور هستند که این تلاش‌ها هم در عالم تکوین و هم عالم معنایی ثمر نمانده و در نهایت در روز قیامت نتیجه خواهد داد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ج ۲۵، ص ۴۰۳-۴۰۴).

۳-۶. دعوت به معاد، مهم‌ترین دعوت فرشتگان الهی

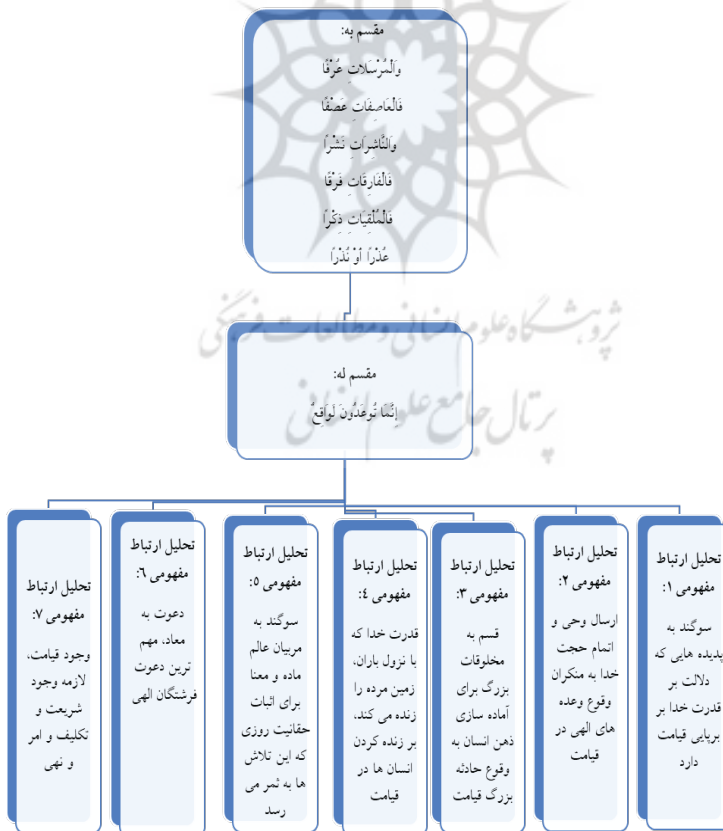
از دیگر وجوه تحلیل ارتباط مفهومی میان مقسم به و مقسم له در آیات سوره مرسلات این است که خداوند به فرشتگان حامل وحی الهی قسم خورده که این وحی در بردارنده تعالیم بسیار ارزشمند بوده، موجب نجات و سعادت انسان می‌شود و از جمله مهم این تعالیم، ایمان به معاد است که در مقسم له مورد تأکید واقع شده است. سبحانی ضمن اشاره به این وجه تناسب، معتقد است مهم‌ترین چیزی که فرشتگان حامل وحی، آن را حمل می‌کنند و به پیامبر خدا ﷺ می‌رسانند، دعوت به ایمان به برانگیخته شدن انسان‌ها است. وی مؤید این مطلب را آیه «عذراً أو نذراً» (مرسلات، ۶) می‌داند؛ به این معنا که فرشتگان برای اتمام حجت بر کافران و ترساندن مؤمنان این کار را می‌کنند و همه اینها دلالت دارد بر معاد که وقوعش قطعی است و بر کافر اتمام حجت می‌شود و مؤمن از طریق آن پاداش داده می‌شود (سبحانی، ۱۳۷۸: ۷۹-۸۰).

۳-۷. وجود قیامت، لازمه وجود شریعت خدا و تکلیف و امر و نهی

آخرین تحلیل این است که آیات قسم این سوره، به فرشتگانی اشاره دارد که شریعت و تکالیف انسان‌ها را از جانب خدا به محضر پیامبر خدا ﷺ و این، لازمه اش وجود قیامت

و پاداش و مجازات در جهان دیگر است؛ چه این که وجود شریعت، تکلیف و امر و نهی، بدون وجود قیامت، حسابرسی و پاداش و مجازات بی معنا خواهد بود. از همین رو، زمانی که خداوند در آیات قسم، به فرشتگان حامل وحی سوگند یاد می‌کند، بلافاصله در مقسم له حتمی بودن وجود قیامت و تحقق وعده‌های الهی را اثبات می‌کند. استاد جوادی آملی ضمن اشاره به این ارتباط مفهومی، بر این باور است نظامی که در آن، امر و نهی است، نظام معاددار است؛ چرا که امر و نهی تکلیف است. این تکلیف اقتضا می‌کند کسی که به آن عمل کرده، پاداش ببیند و کسی که عمل نکرده، کیفر ببیند و ممکن نیست امر و نهی و تکلیف باشد، اما حساب و کتابی نباشد. از همین رو به باور وی، قسم به این امور، قسم به برهان مسئله است (جوادی آملی، ۱۳۹۸: <https://javadi.esra.ir>).

جدول ارتباط مفهومی مقسم به و مقسم له در سوره مرسلات

نتیجه بحث

این پژوهش در مورد تناسب و ارتباط مفهومی میان مقسمه به و مقسمه‌له در آیات سوره‌مرسلات بود که خداوند به برخی حقایق تکوینی یا تشریحی و یا هر دو - بنا به اختلاف تفسیری موجود در مورد آیات-، برای اثبات حقانیت وقوع وعده‌های الهی در جهان آخرت سوگند یاد کرده است. این پژوهش به این نتیجه رسیده که میان مقسمه به و مقسمه‌له در این سوره، تناسب و ارتباط مفهومی خاصی وجود دارد که این ارتباط مفهومی از جهات مختلف قابل تحلیل است که شامل موارد زیر است: ۱. سوگند به پدیده‌هایی که دلالت بر قدرت خدا بر برپایی قیامت و تحقق وعده‌های الهی دارد؛ ۲. سوگند به فرشتگان حامل وحی به پیامبران به منظور اتمام حجت بر منکران تحقق وعده‌های عذاب در آخرت؛ ۳. سوگند به حوادث و دگرگونی‌های بزرگ در آستانه قیامت برای آماده‌سازی ذهن بشر جهت پذیرش حادثه بسیار بزرگ قیامت؛ ۴. قدرت خداوندی که با نزول باران، زمین مرده را زنده می‌کند، بر زنده کردن انسان‌ها در قیامت؛ ۵. سوگند خداوند به مریبان عالم تکوین و معنا برای اثبات حقانیت روزی که این تلاش‌ها به ثمر می‌رسد؛ ۶. سوگند به فرشتگان حامل وحی که در بردارنده تعالیم نجات بخش از جمله ایمان به معاد است که در مقسمه‌له مورد تأکید قرار گرفته است؛ ۷. وجود قیامت، لازمه وجود شریعت، تکلیف و امر و نهی الهی که فرشتگان حامل آن هستند. پژوهش‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

این سوگندها با اتصال عقلی میان مشاهدات حسی (مانند بادها و...) و حقایق غیبی (مانند معاد)، بیان‌گر این حقیقت است که هر آنچه در عالم طبیعت رخ می‌دهد، پیش‌درآمدی بر وقوع وعده‌های الهی در جهان آخرت است.

پیشنهادات

۱. با توجه به تکثر قابل توجه قسم‌های قرآنی و وجود اعجازهای بیانی در آنها، پژوهش در مورد هر کدام از آنها، به ویژه قسم‌های متوالی، جهت بررسی تناسب و ارتباط مفهومی میان مقسمه به و مقسمه‌له به منظور تبیین ابعاد اعجاز بیانی قرآن، پیشنهاد می‌شود.
۲. تحلیل ارتباط میان قسم‌های آغازین هر سوره با محتوای سوره، گرچه در مورد برخی

سوره‌ها مانند سوره فجر، صورت گرفته، اما در اغلب سوره‌ها نیاز به پژوهش دارد که می‌تواند ابعاد اعجاز بیانی قرآن را بیشتر آشکار کند.

منابع

قرآن کریم

- ابن فارس، احمد بن فارس، ۱۴۰۴ق، معجم مقاییس اللغة، تحقیق و تصحیح: عبدالسلام محمد هارون. قم، مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن قیم جوزیه، محمد بن ابی بکر، ۱۴۲۶ق، التبیان فی اقسام القرآن، بیروت، دارالکتب العربی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، ۴۱۴۱ق، لسان العرب، تحقیق و تصحیح: جمال الدین میردامادی، بیروت، دارالفکر-دار صادر.
- ابن هشام، عبدالله بن یوسف، بی تا، مغنی اللیب، بیروت، دار الاحیاء الکتب العربی.
- بهرامی قصرجمی، خلیل، ۱۳۸۰، «کاوشی در مقسم به قرآن کریم (اهمیت سوگندهای قرآن از لحاظ مقسم به و مقسم له)»، مطالعات اخلاق کاربردی، شماره ۶، ۸۸-۱۰۲.
- جوهری، اسماعیل بن حماد، ۱۳۷۶ق، الصحاح، تحقیق و تصحیح: احمد عبدالغفور العطاء، بیروت، دارالملايين.
- خطیب، عبدالکریم، ۱۴۲۴ق، التفسیر القرآنی للقرآن، بیروت، دار الفکر العربی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ق، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق و تصحیح: صفوان عدنان داوودی، بیروت- دمشق، دارالقلم- الدارالشامیة.
- رزاقی، ابوالقاسم، ۱۳۸۳، سوگندهای قرآن، قم، مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- زرکشی، محمد بن بهادر، ۱۴۱۰ق، البرهان فی علوم القرآن، تحقیق: یوسف عبدالرحمن مرعشلی؛ جمال حمدی ذهبی؛ ابراهیم عبدالله کردی، بیروت، دارالمعرفة.
- سبحانی، جعفر، ۱۳۷۸، الاقسام فی القرآن الکریم، قم، مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- سید قطب، ابراهیم شاذلی، ۱۴۲۵ق، تفسیر فی ظلال القرآن، چاپ سی و پنجم، بیروت، دارالشروق.
- سیوطی، جلال الدین، ۱۳۶۳، الاتقان فی علوم القرآن، تهران، امیرکبیر.
- شاملی، نصرالله؛ محمدرضایی، علی، ۱۳۹۰، «بلاغت سوگند در قرآن کریم»، پژوهش‌های تعلیم و تربیت اسلامی، دوره ۴، شماره ۷، ۱۱۳-۱۳۰.
- شفیعی، محمدامین، ۱۴۲۷ق، أضواء البیان فی إیضاح القرآن بالقرآن، بیروت، دار الکتب العلمیة.
- طاهری، حبیب‌الله، ۱۳۷۷، درسهایی از علوم قرآنی، قم، اسوه.
- طباطبایی، محمدحسین، ۱۳۹۰، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت، اعلمی.
- طبرسی، فضل بن حسن، ۱۴۰۸ق، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دارالمعرفة.
- طنطاوی، ابن جوهری، ۱۴۲۵ق، الجواهر فی تفسیر القرآن الکریم، تصحیح: شاهین، محمد عبدالسلام، بیروت، دار الکتب العلمیة.

- قرشی بنابی، علی اکبر، ۱۳۷۵، *تفسیر احسن الحدیث*، چاپ دوم، تهران، بنیاد بعثت.
- قلندری، لیلا؛ میرحسینی، سید محمد؛ انصاری، نرگس، ۱۳۹۴، «*تحلیل ساختاری قسم در قرآن کریم (بررسی موردی ده جزء پایانی قرآن)*»، لسان مبین، دوره ۷، شماره ۲۱، ص ۱۱۱-۱۲۹.
- کدخدایی، مرضیه السادات؛ صمدانیان، محسن، ۱۳۹۸، «*بازخوانی معناشناسی سوگندها در سوره فجر با محتوای آن*»، پژوهش‌های زبانشناختی قرآن، دوره ۸، شماره ۱۶، ص ۱۱۱-۱۲۸.
- کمایی، مینا، ۱۳۸۷، *پژوهشی در سوگندهای قرآن کریم*، تهران، پیام آزادی.
- ماتریدی، محمد بن محمد، ۱۴۲۶ق، *تأویلات أهل السنة (تفسیر الماتریدی)*، بیروت، دار الکتب العلمیه.
- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۱، *تفسیر نمونه*، چاپ دهم، تهران، دارالکتب الإسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۶، *سوگندهای پربار قرآن*، قم، مدرسه امام علی بن ابی طالب (علیه السلام).
- میرحسینی، سید محمد؛ انصاری، نرگس؛ قلندری، لیلا، ۱۳۹۳، «*تحلیل ساختاری قسم در قرآن کریم (بررسی بیست جزء قرآن کریم)*»، پژوهش‌های قرآنی در ادبیات، سال اول، شماره ۲، ص ۱۰۳-۱۳۲.
- میرزانی، محمدرضا؛ پوینده پور، اعظم، ۱۳۹۵، «*بررسی مقسم به و مقسم له در سوگندهای قرآنی*»، مطالعات قرآنی، سال ۷، شماره ۲۷، ۷۹-۹۱.

سایت‌های اینترنتی

جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۹۸، *تفسیر تسنیم*، <https://javadi.esra.ir>.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی